

**БЎЛАЖАК МУСИҚА ЎҚИТУВЧИЛАРИ БАДИИЙ ДИДИНИ
РИВОЖЛАНТИРИШДА МУМТОЗ МУСИҚАНИНГ
МЕТОДИК АСОСЛАРИ**

Аброржон Азимов

НавДПИ, Мусиқа таълими кафедраси катта ўқитувчиси

Аннотация: Ушбу мақола мазмунида мумтоз “Бухоро шашмақом”и ижрочилигининг энг қадимги тарихий босқичлари ва фанлар билан боғлиқ жараёнлари, улуғ сиймоларнинг илмий қарашлари ва жаҳон мусиқа дунёси таълими соҳасидаги ўрни, шунингдек, мусиқий таълим йўналишларида чолғу ижрочилиги машғулотларининг ташкилий тузилиш хусусиятлари ва мусиқа асарлари устида ишлашнинг ўзига хос методик жиҳатлари юзасидан фикр-мулоҳазалар билдирилган.

Калитли сўзлар: шашмақом, куй, ритм, штрих, жанр, салютлар, маршлар, йиғичилар, диний, Гатҳо, Авесто, “Мақом”, “Ноғорахона”, танбур, рубоб, нағора, қобуз, табл, зурна, най, чағона, шайпур, сурнай, карнай, арғунун, қонун, Рост”, “Хусравоний”, ”Бода”, “Ушшоқ”, “Зурафканд”, “Бўсалик”, “Сипахон”, “Наво”, “Баста”, “Тарона”, Бузрук, Рост, Наво, Дугоҳ, Сегоҳ, Ирок, “Мушкулот” ва “Наср”, “Чертим ва Айтим”, Тасниф, Тарже, Муҳаммас, Сақил, “зарб- ул-қадим”, “Роҳавий” .

**МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ КЛАССИЧЕСКОЙ МУЗЫКИ В
РАЗВИТИИ ХУДОЖЕСТВЕННЫХ ВКУСОВ БУДУЩИХ
УЧИТЕЛЕЙ МУЗЫКИ**

Аброржон Азимов

Стр.преподаватель НГПИ, кафедры музыкальное образование

Аннотация:В данной статье рассматриваются наиболее древние исторические этапы и научные процессы классического «Бухарского шашмакома», научные взгляды великих деятелей и их роль в образовании мирового музыкального мира, а также организационная структура занятий инструментальной музыкой и работы над музыкальными произведениями. комментарии по методологическим аспектам.

Ключевые слова: Шашмакам, мелодия, ритм, штрих - код, жанр, салюты, стартеры, коллекционеры, религиозные, Авесто, "статус", "Нагорахона", танбур, рубоб, нагора, кобуз, табл, зурна, най, чагона, шейпур, труба, аргун, закон, правда", Хусравани", " бода", " Ушшак", Зурафканд", "бусалик", "Сипахан", "Баста", " Тарона", бузрук, рост, наво, дуга, Сегох, Ирак, " мушкулат

"и" Наср", "шелкнutowый и рассказывание", тасниф, тардже, мухаммас, сакиль, зарб - уль-Кадим", "рахави".

METHODOLOGICAL BASIS OF CLASSICAL MUSIC IN THE DEVELOPMENT OF ARTISTIC TASTES OF FUTURE MUSIC TEACHERS

Abrorjon Azimov

Page teacher of NSPI, department of music education

This article discusses the most ancient historical stages and scientific processes of the classic “Bukhara Shashmakom”, the scientific views of great figures and their role in the formation of the world musical world, as well as the organizational structure of instrumental music and work on musical works. comments on methodological aspects.

Кей wordс: Shashmakam, melody, rhythm, barcode, genre, salutes, starters, collectors, religious, Avesto, "status", "Nagorahona", tanbur, rubob, nagora, kobuz, tabl, zurna, nai, chagon, sheypur, pipe, Argun, law, truth ", Khusravani", "boda", "Ushshak", Zurafkand ", " bead ", " Sipahan ", " Basta ", " Tarona ", buzruk, growth, navo, arc, Segoh, Iraq," muskulat "and" Nasr ", " nutcracker and storytelling ", tasnif, tarje, muhammas, sakil," zarb - ul-Kadim ", " rahavi ".

Марказий Осиё ва яқин шарқ мамлакатлари заминида муסיқий маданият ва тасвирий санъат Европа ва айрим Шарқ давлатларига қараганда жуда эрта ривожланган. Зардуштийлар даврида сарой маросимий муסיқа ижрочилик амалиёти юқори даражага кўтарилган. Мисол тариқасида "Қири" кўшиқчилигини келтириш мумкин, буни нафақат саройда, ҳатто кенг аҳоли ўртасида ҳам ижро этишган. Муסיқа санъати намуналарининг археологик топилмалари, умум ижрочилик маданияти билан ҳам боғлиқдир. Чунончи, саҳнавий ҳолатдаги Ритон [будда ҳайкали] минбари милоддан олдинги IX-X асрларга тегишлидир.

Абу Райҳон Беруний келтирган маълумотларга кўра, шу даврда Марказий Осиёда маҳаллий аҳоли йил давомида 7 турдаги байрамни кенг нишонлаган. Байрамлардан «Наврўз» гўё подшоҳнинг туғилиши куни сифатида тантана қилинган. Айниқса, худди шу байрам ҳамда шу тусдаги ўзга урф-одатлар, маросимлар ўз навбатида янги анъаналарнинг шаклланишига олиб келган. Бу даврда кифара, флейта [най], арфа [чанг] энг қадимги чолғулардан дўл-ноғора, йирик рез ноғора, ҳарбий ноғора, кичик ноғора, дойра [дафф], таблак, ҳинд таблаги, кўс, табира каби урма чолғуларнинг ўша давр турлари етакчилик қилган.

А.Ражабовнинг маълумотига кўра, Бухоро муסיқа маданиятининг ўзига хослиги Дарборий [сарой] муסיқа, яъни Бухоро мумтоз санъати [кейинчалик

Шашмақом туркуми], диний-маросимий муסיқа анъаналари, ҳарбий муסיқа турлари, паҳлавонлар муסיқаси, шаҳар ҳунармандчилик муסיқа йўналиши, Рустой ва Деҳат, яъни фольклор ижодиёти намуналаридан ташкил топган.

Марказий Осиё тарихининг X-XII асрларда келиб Бухоро тожик муסיқа санъати янада тикланиб, исломдан олдин ривожланиб равақ топган эди. Бирок, араблар ҳарбий юришидан сўнг, Марказий Осиёда ислом дини ўрнатилди ва Бухоро халқининг аجدодий санъати бўлмиш, ҳозирги “Шашмақом” эса “Мақом” деб юритилди. Ундан олдин эса давлатнинг “Рамз”и, “Мадҳия”си сифатида сарой олий анъанавий (аждодлар руҳи ва тарихи билан боғлиқ) муסיқа ижрочилиги мероси ҳисобланган.[10.5-7.] Ушбу мерос АРК-да подшоҳнинг қаттиқ назорати остида кечган ва ривожланган эди. Аҳолига хизмат қилиш, турли оммавий тадбирлар ўтказиш учун саройдан руҳсат олгандан сўнг, махсус назоратчилар остида амалга оширилган. Бошқа вақтларда эса саройнинг АРК-дарвозаси теппасидаги “Ноғорахона” остида жойлашган 25-30 метр баландликдаги ички ва ташқи сахнадан туриб намоиш этилган.

Ўзбек адабиётшунос олими Н. Маллаев қадимий қўлёзмалардаги маълумотларга таяниб X-XII асрларда Марказий Осиёда муסיқа чолғуларидан – танбур, рубоб, кўсса(кўш) нағора, қобуз, табл, зурна, най, чағона, шайпур, сурнай, карнай, арғунун, қонун каби ҳамда зарбли ва пуфлама муסיқа чолғулари ижрочиликда кенг қўлланилганлиги ҳақида, шунинг билан бирга шу даврда “Рост”, “Хусравоний”, ”Бода”, “Ушшоқ”, “Зурафканд”, “Бўсалик”, “Сипахон”, “Наво”, “Баста”, “Тарона” ва жуда кўп муסיқий асарлар шу номланиши билан ижро этилганлиги ҳақида маълумот берган.[9.94.] Тиббиёт дунёсининг шайхураиси ва алломаси Абу Али Ибн Сино (980-1037) ҳам муסיқа илмига катта эътибор берган. Баъзи муסיқий рисоаларда зикр этилишича Абу Али Ибн Сино гўё Султон Маҳмуд Ғазнавий, Носир Хусравлар билан биргаликда “Ғижжак” муסיқа чолғусини ихтиро қилганлиги ҳақида маълумот берилган. [2.94-98]

Марказий Осиё халқлари тарихда жуда кўп истилочиларни, босқинчилик ҳаракатларини ўз бошидан кечирган. Масалан: Ахмонийлар, Сосонийлар, Макидониялик Искандар (334), Чин ҳоконлари (IX аср), Араб халифалиги (XII аср. 665), Мўғул истелочилари (XII аср. 1219), 1921-1990 йиллар давомида Россия зўравонлигидаги тоталитарияти ва бошқалар. Бу даврларда Бухоро, Хоразм, Сурхандарё, Қашқадарё, Самарқанд, Фарғона водийсининг кўп жойлари харобага айланган. Ҳозирги кунда Ўзбекистон ҳудудидаги Хоразм, Афросиёб, Холчаён, Термиз, Варахша, Болаликтепа, Даливарзинтепа ҳудудларида олиб борилаётган археологик қазилмалар натижасида топилган жуда кўп ёдгорликларда адабиёт, санъат ва маданият соҳасига тегишли ҳамда жуда кўп муסיқа чолғуларининг қолдиқлари, хонанда ва созандалар акс эттирилган терракота суратларнинг нусхалари топилмоқда.

Фақат Амир Темур Замонида Туркистон мўғул босқинчиларидан озод қилинди. Мовароуннаҳр қўлга олиниб, Самарқанд унинг пойтахти деб эълон қилинди. Ундан ташқари Олтин Ўрдага юриб Шимолий Кавказни, Астрахан, Қора денгиз бўйлари 1399 йил, Эрон, Шимолий Ҳиндистон, Туркия 1402 йил, кейин Ироқ, Сурия ва бошқа жуда кўп мамлакатларни эгаллади. Шу даврда Мовароуннаҳрда маданият, адабиёт, санъат ривожланди.[1.32-38.]

Шуни қайт этиш жоизки, Темурийлардан сўнг Марказий Осиё заминидаги ички урушлари ҳам бир-бировига қарши бўлган муносабат натижасида санъат аҳлининг ижодиёти ва тадқиқот-юришларига салбий таъсир кўрсатди. Сўнги асрларда Шайбонийхон даврида тўлиқ шаклланган “Шашмақом” номи билан яна тикланди. Бинобарин, Охирги Бухоро Амири Саййид Олимхон даврида Марказий Осиё давлатлари Чор Россияси босқини ва Атеистик хужумлар қўлига ўтиб 70-йиллик зарбани бошидан кечирди. Бунда; “Шашнақом” гўё диний, уни ижро этишни таъқиқлаш ва унга нисбат миллийликни акс этгувчи энг пешқадам анъанавий чолғуларимизни касб сифатида қабул қилмаслик, булар; Танбур, Сато, Манзур, Таблалар, Қонун ва бошқа чоғуларни ўқитиш тизимидан четлаштирилган эди.

Мақомларнинг ўтмишда ижро этилиб келинган намуналари бизгача етиб келмаган. Қадимий ёзма манбалардан маълум бўлишича улар турли шаклларда бўлган ва “Ўн икки мақом Ўрта Осиё халқларида тахминан XI-XII аср бошларида Бухорода юзага келган Шашмақом XVII асргача тугал шаклланган бўлса, уни шаклланиш жараёни XII-асрга тегишли ва анча илгари бошлангани табиийдир.

Шашмақом – Бузрук, Рост, Наво, Дугоҳ, Сегоҳ, Ироқ мақомларидан иборат. Ҳар бир мақом икки бўлимдан иборат. Чолғу ва ашула бўлимларидан иборат, бўлиб, улар сўнги даврларда “Мушкулот” ва “Наср” иборалари аталган. Хоразмда эса “Мансур” ёки “Чертим йўли” билан ва “Манзум” ёки “Айтим йўли” деб ҳам аталади. Ҳар бир мақомнинг чолғу бўлимида Тасниф, Тарже, Муҳаммас, Сақил ва бошқа иборалар билан номланган бир неча қисмлар бўлиб, улар қайси мақом таркибида бўлсалар, шу мақом номи билан қўшилиб “Таснифи Бузрук”, “Таржъеи Бузрук”, “Гардуни Сегоҳ”, “Муҳаммаси Ироҳ”, “Сақили Наво” каби аталади. Бу қисмлар мақомнинг ҳар бирида мустақил куй мавзуларга эга бўлсада, тузилиши жиҳатидан деярли фарқ этмайди. Айрим мақомларнинг эса ўзларига мақомларнинг бошқа қисмлари билан отдош бўлмаган чолғу йўллари ҳам мавжуд. Бундай қисмлар-Наво мақомидаги Нағмаи Орас, Дугоҳ мақомидаги Пешрави Дугоҳ ва Самои Дугоҳ ҳамда Сегоҳ мақомидаги ҳафифи Сегоҳдир.

Ўзбекистон Республикамиз мустақилликка эришган давр ичида халқимизнинг ижтимоий ҳаётида, турмуш тарзи ва мадананиятида кескин янгиланиш ва кўтаринкилик юз берди. Мустақиллик туфайли аجدодларимизнинг

бой тарихий қадриятлари, минг йилларни қамраб олган бетакроп маънавият-маданияти гуркираб яшнаб, янгича йўналиш олмақда.

Халқимизнинг маънавий мероси саналган, асрлаб ривож топиб келган, муסיқий анъаналарни ўрганиш бўйича ҳам кенг йўл очиб берилди. Янги давлат таълим стандартлари бўйича Республикада Олий муסיқа таълими берувчи педагогика университетлари ва институтлари, муסיқа факультетлари ва бўлимлари учун жорий қилинган ўқув режасига “Мақом асослари”, “Анъанавий кўшиқчилик” дарсларининг киритилиши бўлажак муסיқа бакалаврларини миллий муסיқий меросимизни мукамал ўрганишга яратилган катта имконият бўлди. Пировард натижада ҳозирги кун талаби иймон-эътиқоди бутун, иродаси бақувват, мустақил дунёқарашга эга бўлган, ўз миллатимиз аждодларимизнинг бебаҳо муסיқий меросини мукамал эгаллаган баркамол инсон, юксак бадиий дидга эга бўлган маданиятли шахсни тарбиялашга эришиш мумкин бўлди.

Мақомлар мазмуни, давлат тарихи, оҳанги билан инсон ҳаёти, ижтимоий турмуш тарзи ҳамда табиат ҳодисаларига монанд тарзда яратилган. Буни, Нажмиддин Кавкабий Бухорий (XVI аср) нинг “Муסיқа ҳақидаги рисола” [3] асарида баён этилган қуйидаги фикрларидан ҳам англаш мумкин: “Айрим мақомларни ижро этиш учун мувофиқ келувчи вақтни танлаш керак. “Роҳавий” мақомини қуёш чиқиш олдидан, “Ушшоқ”ни қуёш чиқиб бўлгач, “Рост”ни чошгоҳ арафасида, “Ироқ”ни чошгоҳ пайтида, “Бузрук”ни қуёш ботиш пайтида, “Буслик”ни дигар намози (чошгоҳ билан қуёш ботиши олдидан ўқиладиган намоз) вақтида, “Зангула”ни қуёш ботиши пайтида, “Наво”ни номозшом пайтида, “Зирафиканд”ни уйқуга ётиш олдидан, “Исфакон”ни тунда ижро этиш керак” [2]. дейилган.

Мақомларнинг инсон руҳиятида кечадиган психологик ҳолатларга мувофиқлигини назарда тутган ҳолда ҳар бир шўъба ва халқ ашулаларини ўрганишдан олдин талабаларда ўрганилиши назарда тутилаётган кўшиққа мос кайфиятни юзага келтириш мақсадга мувофиқдир.

Педагогика олий таълим муассасаларининг муסיқа факультетлари амалиётини кузатиш, бўлажак муסיқа ўқитувчилари фаолиятини ўрганиш, уларнинг хоҳиш-истаклари, қизиқиш ва эҳтиёжларини таҳлил қилиш асосида “Анъанавий кўшиқчилик” ва “Мақом асослари” курслари бўйича миллий мумтоз кўшиқларни, уларнинг мураккаблик даражасига кўра қуйидаги тартибда ўрганиш мақсадга мувофиқ эканлигига ишонч ҳосил қилинди ва уларни ўрганиш тартиби “Анъанавий кўшиқчилик” ва “Мақом асослари” ўқув курслари бўйича тузилган дастурларда берилган мумтоз асарлар талабаларнинг ижро

тажрибаларининг ортиб бориши, кўникма ва малакалари динамик ўсишини инобатга олган ҳолда, оддийдан-мураккабга тамойили асосида танланган.

Бўлажак мусиқа ўқитувчиларини педагогик амалиётга тайёрлашда ҳам улар томонидан мумтоз кўшиқларнинг пухта ўрганилиши муҳим аҳамиятга эга. Зеро, мумтоз асарлар таъсирчан кучга эга бўлиши билан бирга уларда халқона рух мавжуд бўлиб, нафақат талабаларни, шу билан бирга ўқувчиларни ҳам миллий қадриятлар асосида тарбиялаш, уларда асрлар давомида эъзозланиб келинган маънавий-ахлоқий сифатларни тарбиялашда муҳим ўрин тутди. Мумтоз кўшиқлар яшовчанлигининг сабаби ҳам уларнинг халқ дидига мослиги, халқ томонидан тан олинганлигидир.

Шунингдек, уларнинг мазмунан ва мусиқий жиҳатдан мукаммаллиги, ғоявийлиги барча ёшдаги кишилар эътиборини ўзига торта олади. Миллий мумтоз кўшиқларнинг умрбоқийлигини таъминловчи омиллардан яна бири – ҳар қандай замон ва маконда ҳам инсонларнинг маънавий эҳтиёжини тўла қондира олганлиги бўлиб, ана шу жиҳати билан бугунги кунда ҳам юқори бадиий қийматга эга.

Ўқувчиларнинг мусиқий билим, кўникма ва малакаларига қўйиладиган бу талаблар моҳиятини мантиқан таҳлил қилиш натижасида шундай хулосага келиш мумкин. Биринчидан, уларда миллий мумтоз мусиқани ўрганишга бўлган эътибор ўз ифодасини топган; иккинчидан, уларнинг асосида ўқувчиларда юксак бадиий дидни шакллантириш имкониятлари инобатга олинади.

Мусиқий таълимнинг самарали ташкил этилиши натижасида ўқувчиларда мумтоз мусиқий асарларига тўғри баҳо бериш, юқори бадиий савияга эга кўшиқлардан мазмуни саёз асарларни ажрата олиш ҳамда мумтоз кўшиқларга объектив баҳо бера олиш кўникмаларининг шаклланишига имкон яратади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати

- 1.Амир Темур тузуклари. Форсчадан А.Соғуний ва Х.Кароматов таржимаси.-Т.:Ғафур Ғулом номидаги нашриёт, 1991.– 104 б.
- 2.Askarali Rajabov. “Nag‘mai Niyogon”. Dushanbe. Adib. 1998. 194 s.
- 3.Вамбери Х. Бухоро ёхуд Мавороуннаҳр тарихи.- Т.:Ғафур Ғулом номидаги адабиёт ва санъат нашриёти, 1990.– 96 б.
- 4.Гофуров Б.Г. История Таджикского народа. Издание второе.- Д.: Ирфон, 1952.– 188 с.
- 5.Saidiy S.B. Zardushtiy va buddaviylar davri musiqa san’ati //J. Moziydan sado.- Т.- 2003.- №№ 3-4.- 28-29 б.
6. Файзуллаев Э.М. “Бўлажак мусиқа ўқитувчилари бадиий дидини шакллантиришда ўзбек мумтоз мусиқаси имкониятларидан фойдаланиш” (методик қўлланма). Тошкент – 2008.